

BEKLIK LARNING TASHQI SAVDO ALOQALARI GEOGRAFIYASI

Qayumova Muqaddas Abdujalilovna

Annotatsiya: Mazkur maqolada XVIII–XIX asrlarda Surxon vohasidagi Denov, Boysun va Sherobod bekliklarining tashqi savdo aloqalari geografiyasi tahlil qilinadi. Unda bekliklarning Buxoro amirligining yirik iqtisodiy markazlari, qo‘shni xonliklar hamda Afg‘oniston hududlari bilan olib borgan savdo munosabatlari, asosiy savdo yo‘nalishlari va karvon yo‘llarining hududiy ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, Amudaryo, Termiz va Balx yo‘nalishlarining tashqi savdo aloqalaridagi o‘rni, savdo markazlari o‘rtasidagi iqtisodiy bog‘liqlik hamda Surxon vohasining mintaqalararo savdo tizimidagi mavqei ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Surxon vohasi, Denov bekligi, Boysun bekligi, Sherobod bekligi, tashqi savdo, savdo aloqalari, savdo geografiyasi, karvon yo‘llari, Buxoro amirligi, Afg‘oniston, Balx, Termiz, Amudaryo, savdo markazlari.

Аннотация: В статье рассматривается география внешнеторговых связей Денауского, Байсунского и Шерабадского бекств Сурхандарьинского оазиса в XVIII–XIX веках. Анализируются торгово-экономические отношения бекств с крупными экономическими центрами Бухарского эмирата, соседними ханствами и территориями Афганистана, а также основные торговые направления и значение караванных путей. Особое внимание уделяется роли Амударьи, Термеза и Балха во внешней торговле, экономическим связям между торговыми центрами и месту Сурхандарьинского оазиса в региональной торговой системе.

Ключевые слова: Сурхандарьинский оазис, Денауское бекство, Байсунское бекство, Шерабадское бекство, внешняя торговля, торговые связи, география торговли, караванные пути, Бухарский эмират, Афганистан, Балх, Термез, Амударья, торговые центры.

Abstract: *This article examines the geography of foreign trade relations of the Denau, Baysun, and Sherabad beyliks in the Surkhandarya oasis during the eighteenth and nineteenth centuries. It analyzes the trade and economic relations of these beyliks with major economic centers of the Emirate of Bukhara, neighboring khanates, and the territories of Afghanistan, as well as the main trade routes and the regional significance of caravan roads. Particular attention is paid to the role of the Amu Darya, Termez, and Balkh routes in foreign trade, economic links between trading centers, and the position of the Surkhandarya oasis within the regional trade system.*

Keywords: *Surkhandarya oasis, Denau Beylik, Baysun Beylik, Sherabad Beylik, foreign trade, trade relations, trade geography, caravan routes, Emirate of Bukhara, Afghanistan, Balkh, Termez, Amu Darya, trading centers.*

Buxoro xonligining Sharq mamlakatlari, xususan, Hindiston va Afgʻoniston bilan siyosiy, diplomatik hamda savdo-iqtisodiy munosabatlari uzoq tarixiy jarayon davomida shakllangan. Mazkur aloqalarning rivojlanishida Markaziy va Janubiy Osiyodagi siyosiy vaziyat, davlatlar oʻrtasidagi strategik manfaatlar hamda mintaqalararo savdo yoʻllari muhim omil boʻlgan. Ayniqsa, Hindiston bilan savdo va iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishi Shayboniylar hukmronligi davridayoq sezilarli tus olib, keyingi davrlarda davlatlararo aloqalarning muhim yoʻnalishlaridan biriga aylangan. Markaziy Osiyo hududlari bilan Hindiston oʻrtasidagi iqtisodiy munosabatlar faqatgina savdo karvonlarining vaqtinchalik qatnovlari doirasida shakllanmagan. Ushbu aloqalarning muhim xususiyatlaridan biri hindistonlik savdogarlarning Markaziy Osiyo shaharlariga koʻchib kelishi va u yerda uzoq vaqt davomida yashab, doimiy savdo faoliyati bilan shugʻullanishidir. Buxoro, Samarqand va Xiva singari yirik iqtisodiy markazlarda hind savdogarlari muayyan vaqt davomida istiqomat qilib, mahalliy bozor va savdo munosabatlarning faol ishtirokchilariga aylanganlar.¹

¹ Oʻz MA. I-jamʻarma, 34-roʻyxat, 675-ish, 114-varaq.

XVII–XVIII asrlarda Buxoro shahrida hind savdogarlari istiqomat qiladigan alohida mahalla shakllangani ham bu jarayonning muhim ko‘rinishlaridan biridir. Ushbu jamoa o‘zining ichki masalalarini oqsoqollar orqali tartibga solgan. Bunday boshqaruv shaklining mavjudligi xorijiy savdogarlar jamoasi muayyan darajada tashkiliy tuzilishga ega bo‘lganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, hind savdogarlarining uzoq muddatli istiqomat qilishi va o‘z jamoaviy institutlariga ega bo‘lishi Buxorodagi savdo munosabatlarida xorijiy tadbirkorlar uchun nisbatan barqaror ijtimoiy va huquqiy sharoit mavjud bo‘lganini ko‘rsatadi.

XIX asrning birinchi yarmiga kelib, Buxoroda istiqomat qilgan hind savdogarlari sonining ortishi Markaziy Osiyo va Hindiston o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalar ko‘lami kengayganini ko‘rsatadi. 1820-yillarga tegishli ma’lumotlarda Buxoro shahrida Shikarpurdan kelgan 200 ga yaqin savdogar hamda Panjobning Sind va Multon hududlaridan kelgan qariyb 50 nafar savdogar yashagani qayd etiladi. [3] Ushbu raqamlar hind savdo jamoalarining kelib chiqish geografiyasi keng bo‘lganini va ular turli hududlarni qamrab olgan savdo tarmoqlari orqali faoliyat yuritganini ko‘rsatadi. Hindistonlik savdogarlarning faoliyati faqatgina mahsulotlarni sotib olish va sotish bilan chegaralanmagan. Ular savdo jarayonlari bilan bir qatorda pul mablag‘larini qarzga berish, kredit operatsiyalarini amalga oshirish va moliyaviy vositachilik kabi faoliyat turlarida ham qatnashganlar. Shu sababli hind savdogarlari Buxoro bozorlarida tovar almashinuvi bilan bir qatorda pul-kredit munosabatlarining rivojlanishida ham muhim o‘rin tutgan.²

Demak, Hindiston savdogarlarining Markaziy Osiyo shaharlarida doimiy yoki uzoq muddatli istiqomat qilishi mintaqalararo savdo aloqalarining chuqurlashganidan dalolat beradi. Ularning faoliyati tovar savdosini kengaytirish bilan birga, kredit va pul muomalasi tizimining rivojlanishiga ham ta’sir ko‘rsatgan. Shu jihatdan hind diasporasining mavjudligi Buxoro, Samarqand va Xiva kabi shaharlarda iqtisodiy hayotning diversifikatsiyalashuvi, savdo institutlarining takomillashuvi hamda Markaziy va Janubiy Osiyo o‘rtasidagi iqtisodiy

² Levi, Scott C. The Indian Diaspora in Central Asia and Its Trade, 1550–1900. Leiden: Brill, 2002

integratsiyaning kuchayishiga xizmat qilgan omillardan biri sifatida baholanishi mumkin.³ Mazkur davrda Buxoro bozorlari import mahsulotlariga ixtisoslashgan savdo segmentlari bilan ajralib turgan bo'lib, ayniqsa Hindistondan keltirilgan mahsulotlarga yuqori talab shakllangan. Bu holat iste'mol madaniyatining o'zgarishi, shuningdek, tashqi savdoga bog'liqlik darajasining ortib borayotganidan dalolat beradi.

Rus sharqshunosi Pavel Savelyevning ma'lumotlariga ko'ra, Buxoro amirligida 4 mingdan ortiq hind savdogarlari faoliyat yuritgan. Ulardan 300 nafardan ziyodi karvonsaroylarda doimiy istiqomat qilib, savdo bilan bir qatorda kredit-moliya operatsiyalari, xususan, sudxo'rlik faoliyati bilan ham shug'ullangan. Ushbu fakt Hind diasporasining nafaqat savdo tizimida, balki moliyaviy infratuzilmaning shakllanishida ham muhim o'rin egallaganini ko'rsatadi.

“Turkestanskije vedomosti gazetasining 1910-yil 22-oktabrdagi 236-sonida chop etilgan “Buxoro Rossiya bozorimi?” nomli maqolada mintaqaning geoiqtisodiy holati va savdo yo'nalishlari tahlil qilingan. Mazkur manbada ta'kidlanishicha, o'sha davrda Afg'oniston hududi Buyuk Britaniya hamda Rossiya imperiyasi manfaatlari to'qnashgan bozor makoni sifatida shakllangan bo'lsa, Buxoro amirligi asosan Rossiya iqtisodiy ta'sir doirasiga kirgan hudud sifatida talqin etiladi.⁴ Mazkur qarashlar XX asr boshlarida Markaziy Osiyoda shakllangan iqtisodiy makonning mustamlakachilik xarakterini ochib beradi. Ya'ni, Buxoro amirligi tashqi savdo tizimida nisbatan qaram pozitsiyani egallab, Rossiya imperiyasining iqtisodiy ekspansiyasi uchun strategik platforma vazifasini bajargan. Shu nuqtai nazardan, maqola mintaqaning global savdo tizimiga integratsiyalashuvi jarayonida yuzaga kelgan notekis iqtisodiy munosabatlarni aks ettiruvchi muhim tarixiy manba sifatida e'tiborga loyiq⁵. Sharqiy Buxoro amirligi bekliklari hududida, xususan Termiz va Sherobod shaharlarida transport-logistika, savdo va sug'urta institutlarining shakllantirilishi mintaqaviy iqtisodiy infratuzilmaning institutsionallashuv

³ Burton, Audrey. The Bukharans: A Dynastic, Diplomatic and Commercial History, 1550–1702. Richmond: Curzon Press, 1997

⁴ Савельев П.С. Бухара в 1835 году. – СПб, 1836. – С.13

⁵ Бухара ...Рынок России? // Туркестанские ведомости. 22 октябрь, 1910 г. № 236.

jarayonini aks ettiradi. Mazkur tuzilmalar savdo operatsiyalarini tartibga solish, xavflarni kamaytirish hamda tovarlar harakatini tezlashtirish orqali ichki va tashqi bozorlar o'rtasidagi integratsiyani kuchaytirgan. Natijada, bu hududlar tranzit-savdo markazlari sifatida strategik ahamiyat kasb etgan.

Shu bilan birga, Rossiya imperiyasi tomonidan olib borilgan iqtisodiy siyosat Buxoro amirligi bozorlarini sanoat mahsulotlari bilan muntazam ta'minlashga qaratilgan bo'lib, bu jarayon mintaqaning tashqi savdoda qaramlik darajasini oshirgan. Ya'ni, imperiya o'zining ishlab chiqarish salohiyatini kengaytirish bilan birga, Buxoro hududini tayyor mahsulotlar uchun iste'mol bozori sifatida shakllantirishga intilgan. Urush arafasida umumiy savdo aylanmasi 74 995 so'mga yetgan bo'lib, uning 39 610 so'mi import, 35 385 so'mi esa eksport hissasiga to'g'ri kelgan. Ushbu raqamlar Buxoro amirligining mintaqaviy savdo tizimida faol ishtirok etganini ko'rsatada, import ulushining ustunligi iqtisodiyotning tashqi omillarga sezilarli darajada bog'liq bo'lganini ham ko'rsatadi.⁶

Umuman olganda, mazkur davrda Buxoro amirligining savdo tizimi tashqi kuchlar ta'siri ostida shakllangan bo'lib, transport va sug'urta infratuzilmasining rivojlanishi savdo jarayonlarini jadallashtirgan, biroq iqtisodiy mustaqillik darajasining cheklanishiga ham olib kelgan.

O'rta asrlardan boshlab Sherobod shahri va Kelif shaharlaridan Afg'oniston davlatidan – Buxoro amirligiga 6 mingdan ortiq tuyalarda har xil mahsulotlar olib borilgan. Surxon vohasining asosiy savdo markazlardan biri Denov bo'lib, bu yerga temir, cho'yan, po'lat buyumlar, movut, charm-teri va ip-gazlamalar keltirilgan.⁷

Buxoro-Afg'oniston chegarasining Rossiya-Afg'oniston chegarasiga aylantirilishi, Amudaryo bo'ylab kechuv va bojxona manzilgohlarida Rossiya imperiyasi nazoratining o'rnatilishi ham bevosita savdo yo'llarining uning manfaatlari yo'lida xizmat qilishiga olib kelgan. Rossiya imperiyasi Davlat kengashi

⁶ Юсупов Ш. Вахшская долина до установления Советской власти. – Душанбе, 1975. – С.94.

⁷ Бёрнс А. Кабул. Путевые заметки сэра А.Бёрнса в 1836, 1837 и 1838 гг. – М., 1847. –С.116.

Markaziy Osiyoda bojxona bo'limini tashkil etishni o'sha yilning oxirida boshlagan, biroq yaqinlashib kelayotgan noqulay ob-havo, qor yog'ishi va yangi loyihalashtirilgan bojxona muassasalarining pochta aloqasi mavjud bo'lmagan hududlarda joylashganini hisobga olib, bojxona bo'limlari ochilgan Kerjin, Kelif, Cho'chqa-Guzarda amalga oshirildi, Buxoro amirligida bojxonalarning rasmiy ochilishi 1894-yil 15-noyabrda Patta-Kessar va Ayvanj bojxonalarida bo'lib o'tdi, faqat hisobot yili boshiga qadar, qolgan Panj daryosi sohilidagi bojxona muassasalari o'rtasidagi aloqani saqlab qolish va hukumat tomonidan yetkazib berish maqsadida amal qilishi mumkin edi. Kerki shahridan Bogarsk shahriga qadar pochta yozishmalarini tashkil etishdan oldin, to'g'ri pochta xabari hovlisida chegara bo'lgan, buni Samarqand shahri bojxona boshqarmasi qo'riqchilaridan 11 otliqning ushbu muassasaga tayinlanganidan bilishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'z MA. I-jamg'arma, 34-ro'yxat, 675-ish, 114-varaq.
2. Levi, Scott C. The Indian Diaspora in Central Asia and Its Trade, 1550–1900. Leiden: Brill, 2002
3. Burton, Audrey. The Bukharans: A Dynastic, Diplomatic and Commercial History, 1550–1702. Richmond: Curzon Press, 1997
4. Савельев П.С. Бухара в 1835 году. – СПб, 1836. – С.13
5. Бухара ...Рынок России? // Туркестанские ведомости. 22 октябрь, 1910 г. № 236.
6. Юсупов Ш. Вахшская долина до установления Советской власти. – Душанбе, 1975. – С.94.
7. Бёрнс А. Кабул. Путевые заметки сэра А.Бёрнса в 1836, 1837 и 1838 гг. – М., 1847. -С.116.